

BENYOVSZKY KRISZTIÁN

Évődés

AZ ÉTEL ÉS AZ EVÉS SZEMIOTIKÁJA MÓRICZ ZSIGMOND MŰVEIBEN
(Kísérlet)„Ez a világ olyan, mint egy óriási, soha ki nem fogyó kenyér,
amelyből Móricz Zsigmond évről évre újabb karéjokat szel.”

(Hevesi András)

Vargha Kálmán Móricz-monográfiájában található egy fotó, melyen az író épp peracet vásárol. Sötét nagykabát van rajta, prémes gallérral, fején elegáns puha kalap, bal karján sétatobot lóg, s kezében már legalább négy peracet szorongat, miközben jobbjával a szolgálatkészen álldogáló árus perechalma felé nyúl. Vajon kinek viszi? Furcsa ez a fénykép, hisz művei ismeretében korántsem a törékeny perec az az étel, ami eszünkbe jutna róla. Sokkal inkább valami disznóság – szalonna, egy darab füstölt sonka vagy egy nagy adag bográcsban főtt gulyás. Nem a nassolás, az ingyenc ropogtatás illik hozzá, inkább a habzsolás, a zabálás vagy annak ellentéte, a koplalás. Nem mondunk új dolgot azzal, ha kijelentjük, hogy Móricz olyan író, akinek regényeiben és novelláiban meghatározó szerepet játszanak a gasztronómiai témák és képzetek. Talán nem túlzás egyenesen azt állítani, hogy Krúdy mellett Móricz a gyomor (s különösképp a magyar gyomor) örömeinek legemlékezetesebb irodalmi megörökítője. Érdeemesnek látszik éppen ezért Móricz műveit ebből a szempontból is megvizsgálni.

Az alábbi írás – miként az alcím is jelzi – próba, rendszerezési kísérlet, azaz *esszé*. Abban az értelemben legalábbis, hogy az itt olvasható elemző észrevételek és gondolatok csupán egy megkezdett kutatás-újraolvasás első eredményeinek tekintendők, tehát egy, a további finomítás és kiegészítés irányában nyitott elméleti és interpretációs vázlatnak. Nem térek ki Móricznak minden olyan művére, mely a választott témát tekintve figyelmet érdemel, csupán néhány regényét és novelláját veszem szemügyre egy olyan aspektusból, amit az *évés szemiotikájának* neveztem el. Ez alatt az évéssel kapcsolatos motívumok jelentésképző szerepét értem. A táplálkozás kultúrája mind a szemiotikának, mind a néprajznak jól körülhatárolható kutatási részterületei közé tartozik. Az ételek a kultúra rendszerében nemcsak a létfenntartáshoz elengedhetetlenül szükséges állati és növényi „nyersanyagok”, hanem számos, ezen túlmutató járulékos jelentést is felvehetnek: kifejezhetnek, helyettesíthetnek, reprezentálhatnak valamit, utalhatnak valamire, elfogyasztásukat jelképes gesztusok kísérik. Minden ilyen esetben már nemcsak vegetatív funkciót betöltő *dologként*, hanem *jelként* működnek. Az ételek szimbolikája, az ízlelés, a kóstolás kódjai, az asztali viselkedés megannyi szabálya, az öltözködéstől a rendelési rituálékon át a társalgási szokásokig egy olyan bonyolult, kulturálisan meghatározott kommunikációs

folyamat összetevőinek tekinthetők, amely feltételezi a kódok, tehát a jelentéstulajdonítás szabályainak ismeretét.

Esszémben mindenekelőtt a művekben ábrázolt (fiktív) világ, s abban is a szereplők életvilága felől veszem szemügyre az étel és az evés jelentéskonfigurációit. Vizsgálódásom tehát tematikus irányultságúnak mondható, ugyanakkor nem feledkezem meg a művek alapvetően nyelvi felépítettségéről. A szemiotikai kutatások klasszikus, morrisi felosztását alapul véve úgy fogalmazhatnék, hogy elsősorban az *evés pragmatikája* érdekel, tehát az ételt *befogadók*, *fogyasztók* viselkedése, annak testi és nyelvi vonatkozásai. Elemzésemben František Miko azon elgondolásából indultam ki, hogy a fiktív művek szereplőit három fő szempont alapján érdemes vizsgálni: 1. mit tesznek, 2. mit mondanak, 3. mit érznek, gondolnak¹. Miként az alábbiakból is kiderül, nincs sok értelme élesen különválasztani ezt a három elemzési aspektust, s így vizsgálni a Móricz-szövegeket, mivel ezek – az olvasási tapasztalat igazolja ezt – minduntalan áthajlanak egymásba, kölcsönösen feltételezik és keresztezik egymást. Mindazonáltal elmondható, hogy az étel- és evés-motívumok a *tettek*, a *beszéd* és az *érzelmi*, illetve *mentális* folyamatok felől nyerne el sajátos jelentéseket, és az evés szimbolikájáról is leginkább ezen területekre nézve beszélhetünk.

Az evés vigasztaló, búfelejtő ereje

Nem egy Móricz-regényben találkozunk az evés közösségteremtő és feszültségoldó szerepének dicséretével. Olyan jelenetekkel, ahol egy jóízűen elfogyasztott ebéd vagy egy bőséges vacsora kapcsán az elbeszélő vagy valamely szereplő azon meggyőződésének ad hangot, hogy a közös evés egy időre feledtetni tudja a személyes ellentéteket és gyűlölködéseket, amelyek mintegy feloldódnak a gyomor közös örömeiben. Móricz műveiben azt látjuk, hogy a jó étvágy és az ízletes, általában bőséges menü familiáris közelségbe képes hozni a haragosokat is; olykor radikális – jóllehet csupán rövid ideig ható – érzelmi, magatartásbeli változásokat idéz elő. Mindez explicit módon nyer kifejezést Móricz egyik méltán legjobbnak tartott regényében, az *Árvalányokban* (1914): „Egy időre mindenki elfelejtett minden bánatot és minden haragot...Ez az igazi perc, s e percben a tál az asztalon, a tányér, a kés, a villa, ezek a legdicsőbb szerszámok, s a szájban szétfolyó nedvek, a pác íze, a tejfelek, a fűszerek, a zsírok, a jól sült, friss kenyér, a jó könnyű, iható szőlősi bor. Ez olyan gyönyörű és nemes érzésekkel fonta össze a társaságot, hogy ebben a szent pillanatban senkinek nem volt gyilkos szándéka felebarátja ellen. Most magas lánggal égett felettük a keresztény emberszeretet dicsősége.”² Főként az utolsó mondat gúnyos modalitása teszi hangsúlyossá azt, hogy a terített asztalnál, ahol lelkészek és feleségeik foglalnak helyet, nem a keresztény eszmék, a szent parancsolatok, hanem éppen hogy

¹ A szlovák irodalomtudós és stíluskutató több tanulmányában és monográfiájában is kifejtette a művek tematikus rétegével kapcsolatos meglátásait, melyek szerves részét képezik holisztikus, az irodalmi mű egészét lefedő stíluselméletének. Egy monográfiája olvasható magyarul, Zeman László fordításában (*Az epikától líráig. Az irodalmi mű stilisztikai vizsgálata*. Nap Kiadó, Dunaszerdahely 2001), ebben a viszonylag korai művében azonban még csupán látsensen van jelen az idézett szereplőfelfogás.

² MÓRICZ Zsigmond: *Árvalányok*. In: uő: *Házasságtörés* (Kisregények 1). Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1985, 37.

a bűnösnek tartott test élvezetei hozzák közel egymáshoz az embereket; az evés varázsolja „szeretetközösséggé” az egyébként széthúzó társaságot. Hasonlónak lehetünk a tanúi a *Kivilágos kivirradtig*ban (1924) is. Itt az evés és a mulatás jelene a fenyegető jövővel szembeni egyedüli alternatívaként mutatkozik meg. Az evésnek itt helyettesítő, elodázó és felszabadító funkciója van. A legátusnak, aki a külső, idegen szemlélő szerepét tölti be a lakomán, nem is fér a fejébe a házigazda asztali viselkedése, hogy „ennyi csapás után, ami ma érte ezt a nagyszerű kun embert, olyan jóízűen lehessen enni.” Majd hozzáteszi: „Egyáltalán étvágyban nem volt hiány.”³ Később, már a regény és a lakoma végéhez közeledve, az elbeszélő is reflektál az evés feszültségoldó, mondhatni terapeutikus erejére: „A tánc is arra kell, a muzsika, a bor, az evés, hogy éjfélutánra előkészítse a szíveket, s ez a furcsa nagy közös gyónás megkönnyebbíti, szinte *feloldja a hétköznapi élet minden feszültsége alól a lelkeket*. Már újra csámcsogva, csemecsegeve, forró tea, borleves és hideg sült falatozása mellett.”⁴ (Kiemelés: B. K.)

Az evés és a nyelv örömei

Miként arra Bahtyin is rámutatott, a lakmározás szorosan kapcsolódik „a beszédhez, a bölcs társalgáshoz, a vidám igazsághoz”⁵. Móricz műveiben számos példáját találjuk annak, hogy az ételek és az evés szomszédságában a nyelv *játékos módon* kezd működni. Az evés-ivás öröme nemcsak a lelki feszültségeket és a beszélők nyelvét „oldja fel”, hanem ezzel együtt mintha *magát a nyelvet* is megpuhítaná, alakzatait szétmozgatná, felszabadítva lappangó retorikai potenciálját. Elsőként a *Légy jó mindhalálig* (1920) kenőcsöt falatozó éhenkórász diákjainak feledhetetlen kollégiumi életképére hivatkoznék. Amikor Nyilas Misi tetten éri a csomagját dézsmáló társait, és kiderül, hogy azok falánkságukban, kenyérrre kenve, megették az édesanyja küldte cipőkenőcsöt is, egy kölcsönös vádaskodás veszi kezdetét: „Ki kente? Te kented! – szólt elvörösödve Andrási. – Nézd csak, ő ette meg oszt még ránk kenné – kiabált Tök Marci.”⁶ Láthatjuk, hogy miként él itt Móricz a szó szerinti és az átvitt értelmű jelentés cseréjén alapuló szójátékkal (megkenni a kenyeret-áthárítani a felelősséget valakire). Emlékeztetnék továbbá az *Úri muri* (1920) könyvárúsára, Lekenczey Mukira, aki grófos eleganciával lép be Csörgheő Csuliék törzshelyére, majd rántottát rendel; hús tojásból. Mikor kihozzák neki a hatalmas adagot, s már éppen hozzáfogna az elpusztításához, Csuli lép oda az asztalához, s meglehetősen furcsa módját választja az ismerkedésnek: „Hát csak feláll Csörgheő Csuli, s nagy méltóságos léptekkel átsétál a termen a másik oldalra, s szó nélkül odaáll az idegen úr asztalához. Az éppen fogta a kést és a villát, hogy belekezdjen a rántottahegybe. Akkor Csuli kinyújtja a tenyerét s belemarkol kézzel a tálba, s tömi szájába a rántottát. Az idegen nagyot néz, nagy szemet mereszt, azzal vállat von, ha itt így szokás: s ő is leteszi a kést, villát és belemarkol az

³ MÓRICZ Zsigmond: *Kivilágos kivirradtig*. In: uő: Regények II. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1975, 566.

⁴ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 623.

⁵ BAHTYIN, Mihail: *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. Könczöl Csaba, Budapest, Európa Kiadó 1982, 347.

⁶ MÓRICZ Zsigmond: *Légy jó mindhalálig*. In: uő: Regények II. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1975, 291.

ételbe s eszik.”⁷ E provokatív tett végül is nem verekedéssel, hanem baráti összeborulással végződik, ami végső soron egy félreértésnek köszönhető: Lekenczey sajátos helyi étkezési szokásnak nézi Csuli viselkedését. Az ezt követő csipkelődő csevelyben újra a nyelv jut főszerephez: „– Oszt jaó vót a rántotta? – Kirántotta.”⁸ A *Forró mezők* (1929) szintén szolgáltat példát az evés közbeni *évődésre*, a szavak jelentésének kiforgatásán alapuló asztali ugratásra, viccelődésre: „– Som! Ez magának: vágott?” – kiált fel zúgolódva a főkapitány a kihozott sör láttán, mely nem volt tökéletesen megszabadítva a habjától. „Nézze meg az ember! Ha így folytatja, maga lesz vágott. Sőt fasírozott!”⁹ E példánál megfigyelhető továbbá az is, hogy miként is „változtatja” e *fordulat* (trópus) az emberi testet étellé. Az ilyen metaforikus „csúsztatások” a szerző más műveiben a groteszk hatáskeltés eszközeivé válnak. Kis Jánosról a *Tragédiában* (1909) azt olvassuk: „Az arca olyan vörösre vált a kalap alatt, mint a *főtt rák*.”¹⁰ A *Kerek Ferkóban* (1912) olvasható a következő részlet: „A jó asszony *paradicsompiros arca* elrémült a Ferkó láttára, s *cékla-vörös kezei* remegni kezdettek.”¹¹ (Kiemelések: B.K.) A *Kivilágos kivirradtig* legátusa, aki csak véletlenül keveredett a komorló mulatozó asztaltársaság tagjai közé, már megérzi az ily módú azonosítások borzalmát is: „...sohase gondolkozott arról, hogy a hurka disznóból készül. De most valahogy megérezte a teste belsejében a saját hurkáit, amelyeket éppen úgy meg lehet tölteni rizskásával és a saját vérével keverve (...) Végigfolyt a hátán valami borzadály.”¹² A legátus azért kezd gondolkodni az emberi és az állati test közti analógián, mert az ispán kedvenc disznójáról „Olyan közvetlenül beszélt (...), mintha emberről beszélne...” Tehát az asztalnál *szónokló* ispán beszéde, mondhatnánk *retorikája* vezeti őt rá erre a felismerésre. A legátus következő gondolata pedig már az, hogy az ember–állat közt megmutatkozott hasonlóság jelentésköre tovább tágítható; az asztalnál ülőket csámcsogó állatokként aposztrofálja: „Ezeket a kövér disznókat nézte most itt az asztal körül, és valahogy úgy érezte, mintha semmivel sem volnának különbek, mint azok a kanok és emsék, akik odakint szoktak rőfögni az ólakban a moslék után.”¹³ Ez a látásmód, mely a lakmározó embereket állati vonásokkal ruházza fel, a szerző más regényeire is jellemző, s része a Móricz ábrázolta emberi életvilág erőteljes animalitásának. A *Kerek Ferkóban* Merry (azaz Mariska), a polgármester lánya szülei beszélgetését kihallgatva megtudja, hogy Kerekegyházy Ferenc (azaz Kerek Ferkó) a megszöktetésével fenyegetőzik. Ezt gondolja magában: „Megkérni látatlanban, s megszöktetni, ismeretlenül, erre csak ezek a bárdolatlan, kocsistempójú urak képesek, akik ostobák és műveletlenek és pökhendiek, önhittek, *falánkok*, *habzsolók*, *mint az állatok*.”¹⁴ (Kiemelés: B. K.) Ugyan-ebben a regényben lehetünk tanúi annak, amint egy báli nyüzsgést megörökítő életkép,

⁷ MÓRICZ Zsigmond: *Úri muri*. In: uó: Regények II. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1975, 778.

⁸ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 779.

⁹ MÓRICZ Zsigmond: *Forró mezők*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1955, 19.

¹⁰ MÓRICZ Zsigmond: *Tragédia*. In: uó: Elbeszélések I. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1973, 441.

¹¹ MÓRICZ Zsigmond: *Kerek Ferkó*. In: uó: Regények I. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1975, 693.

¹² Móricz Zsigmond: *Kivilágos kivirradtig...* 567.

¹³ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 567–568.

¹⁴ MÓRICZ Zsigmond: *Kerek Ferkó...* 580.

egy hasonlatnak köszönhetően, az állati szférába emelődik át: „Az éjjel utáni szünetben már megint az *ételes asztalok* felé törekedtek a népek, s lassan egész népvándorlás indult, *mint mikor a hangyák zsigognak*, s haladnak előre zűrzavaros rendben s mégis valami cél után.”¹⁵ (Kiemelés: B. K.)

Térjünk vissza azonban még egy gondolat erejéig a *Kivilágos kiviláradtighoz*. A nyelv – az asztali társalgás hangulatának köszönhetően – megélenkülő tropológiai mozgása gyakran hoz létre olyan „széthangzásokat”, mely a szavak jelentését az obszcenitás irányába, a szexuális jelentéstartalmakat hordozó kétértelműség felé tolja el. Az asztaltársaság vezérszónoka meséli a következőket: „– Nincs is annál jobb az asszonynak, mint a jó kolbász – szólt Szalay Péter vidám röhejt ébresztve (...) Mert a kolbász is kétféle volt akkor: volt a rendes apróra vágott kolbász, s olyan nagyobb darabokból, ezt az ujjával nyomogatta be a hurkába, idesapám ezt szerette, ez volt a *toszogatott kolbász*...”¹⁶ (Kiemelés: B. K.) Úgy tűnik, Móricz kedveli a kolbászos szójátékokat; már első regényében, a *Sáraryanban* (1910) is olvashatunk egy kétértelmű párbeszédet, ahol egy lány magakellettő-felkínálkozó szólamában bukkan fel az ominózus csemege: „– Eriggy Julcsa te is, enni. – Minek? – Ha éhes vagy. – Ha nem vagyok! – Mér ne vónál? – Maga mellett? – Én nem lakatlak jól! – Óh! – dünnögött csendesen, felvihogva Julcsa. – Gyerehé! – kiáltották csintalanul a vacsorálók. – Kolbászt kapsz! – Nem kell nékem – mondta a lány, és csendesen hozzátette –, még ha gazduram adná!...”¹⁷

A nyelv nemcsak az evést *kísérő*, *díszítő* funkciója miatt érdemel figyelmet; legalább olyan érdekes tanulságokkal szolgál az *evésről szóló* beszéd is, az a mód, ahogyan a szereplők az ételekről, evésről megnyilatkoznak. Ennek ugyanis némely esetben fontos hír-értéke lehet, s a beszélő társadalmi vagy egzisztenciális helyzetére nézvést sokatmondóvá, akár még leleplezővé is válhat. Ezt figyelhetjük meg a *Rokonokban*. A regény ezekkel a mondatokkal kezdődik: „Arra ébredt, hogy a felesége a másik szobában telefonál. – Te Juliska szívem, mi volt abban a pácban, mikor múltkor nyulat ettünk nálatok? ...Az akkor nagyon ízlett Pistának.”¹⁸ Az újonnan kinevezett főügyész, Kopjáss István félálomban hallja ezeket a mondatokat; az előző éjszaka elhúzódo beiktatási bankettje után még önelégülten lustálkodik ágyában. Jóleső érzéssel nyugtázza magában, hogy életében kedvező fordulat állt be: „A hatalom a kezébe került, élni kell tudni vele.”¹⁹ A későbbiek ennek épp az ellenkezőjét igazolják. De hősünk még ezt nem sejtethi, a könny is elfutja a szemét a meghatottságtól, hallva, miként is próbál a felesége kedvében járni a készülő ebéddel. Úgy tűnik, a kinevezés hatására nemcsak a város befolyásos emberei keresik a kedvét, hanem a korábban elégedetlen, érzelemnyilvánításaiban tartózkodóbb párja is kedvesebb hozzá. Móricznak tehát ezzel a látszólag semmitmondó felütéssel – in medias res – a regény olyan problémagócát sikerült megragadnia, mely kifejezi a szereplő sorsában beálló változás kedvezőnek tűnő irányát, annak lehetséges baljós árnyaival együtt. Még többet lát bele ebbe a nyitómondatba Hevesi András: „A környezet elszigetelt, még a vidéken belül is

¹⁵ MÓRICZ Zsigmond: *Kerek Ferkó*... 633.

¹⁶ MÓRICZ Zsigmond: *Kivilágos kiviláradtig*... 560.

¹⁷ MÓRICZ Zsigmond: *Sáraryan*. In: uő: *Regények I.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1975, 75.

¹⁸ MÓRICZ Zsigmond: *Rokonok*. In: uő: *Regények III.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1976, 665.

¹⁹ MÓRICZ Zsigmond: *Uo.* 666.

provinciális, a nagyvilági élet lehelete sem érintett meg eddig ezt a csendes, kínosan rendben tartott lakást, amelyből a pedáns tisztaság ellenére sem sikerült teljesen kiküszöbölni a konyhaszagot. „Nyulat ettünk...” – olyan ez az egyszerű mondat, mint egy világítótorony, amely fénycsóvát vet egy egész emberélet horizontjára. Társaságbeli hölgy is kér konyhareceptet, de nem hangsúlyozza az evés tényét.”²⁰ Az evésről való beszéd, mint látható, nemcsak jellemfestő funkcióval bírhat, hanem a társadalmi pozíció markáns jelévé is válhat. A mondat árulkodó nyelvi manifesztációja a beszélő, Lina s férje köztes társadalmi státusának²¹.

Az étel bosszúja

Más értelemben ugyan, de Kis János tragikus végű zabálásának (*Tragédia*) is fontos nyelvi, pontosabban frazeológiai vonatkozásai vannak. A történet egy sajátos műfaji transzformáció eredményeként születik meg: egy gasztronómiai témájú szólás (Kienni valakit a vagyonából) novellisztikus kitágításaként. Az evés szemiotikája felől nézve azonban vannak a novellának további érdekes mozzanatai is. Kis János egy szürke, arctalan bérmunkás, „amolyan láthatatlan ember”, aki bosszúból a halálba eszi magát. A novella olvasóra tett hatása – a cím ellenére – nem egyértelmű, a tragikum keveredik a morbid komikummal, s ezért a szöveg ellenáll az egyszerűsítő értelmezéseknek. Nemcsak a zárlat kelt ilyen vegyes esztétikai hatást, hanem már a főszereplő egyik gyerekkori emléke is ebbe az irányba mutat. Ráadásul ez is az evéshez kapcsolódik: „Nevetni csak egyszer nevetett életében jóízűen, akkor, amikor az apja le akarta őt ütni, amiért megette az egész tál galuskát, s amint feléje sújtott, a saját ütésétől megtántorodott, felbukott s falba vágta a fejét. Bele is halt.”²² Kis János nemcsak arctalan, hanem beszűkül, vegetatív életformát folytató redukált lény: „Még ez az egy érdekelte: az evés. A feleségét emiatt szokta elverni, s ha gondolt valaha valamire, arra, hogy mit volna jó enni.”²³ Halála azzal is magyarázható, hogy nem a lakomázás szellemének megfelelően eszik; némán és mogorván ül az asztalnál, szorongva készül a „bosszúra”. S amikor látja, hogy ereje (azaz étvágya) fogytán, egyre görcsösebben, egyre dühödtebben tömi magába az ételt. Mondhatni szembe megy azzal a kulturális gyakorlattal, mely a lakmározást a derűvel, a vidámsággal és a könnyed társalgással kapcsolja össze. Tüntető hallgatása a dzsentrí lakomák kedélyes nyelvelőivel áll opozícióban. „Szomorúan enni lehetetlen. A bánat és az evés nem egyeztethetők össze” – írja Bahtyin²⁴. A novella fényében ezt kiegészíthetjük azzal, hogy haraggal enni is

²⁰ HEVESI András: *Rokonok. Móricz Zsigmond új regénye*. In: uó: A gonoszság dicsérete. Cikkek, tárcák, bírálatok. Budapest, Magvető 1984, 62. A kritika először 1933-ban jelent meg a Nyugat 4. számában.

²¹ „A főügyésszé választott kultúrtaácsnok két halmaz metszetében találta magát, igazából már nem tartozik az egyikhez és még nem tartozik a másikhoz, de egyesíti magában a kettőt, maga a metszet, a közös tényező anélkül, hogy a két világ egymásban közös lenne.” RÁCZ I. Péter: *Egy nem fontos regény? Szép Literatúrai Ajándék 1997/1–2*, 155.

²² MÓRICZ Zsigmond: Uo. 442.

²³ MÓRICZ Zsigmond: i.m. 443.

²⁴ BAHTYIN, Mihail: *Francois Rabelais művészete...* 349.

lehetetlen; vagy legalábbis kockázatos vállalkozás. Némely étkezéssel kapcsolatos szokás, úgy látszik, nem szeghető meg következmények nélkül.

A *VégvacSORA* (1912) című novella – miként a cím ezt már előre bejelenti – szintén egy tragikus végű étkezésről szól, de ezúttal nem a vacsoráló, hanem az ételt készítő bosszújáról van szó. A történet főszereplője Béresné, aki első házasságából származó két fiával él újdonsült ura házában. Azt olvassuk róla, hogy „halálosan fősvény, kapzsi” és „éhes kutya módjára falánk asszony”²⁵, aki váratlanul megbetegszik. Egyre csak fogy, soványodik, vérzésesei vannak, s miután az orvosi vizsgálat megállapítja, hogy betegsége gyógyíthatatlan, s csak pár napja van hátra, elhívátja maga mellé támasznak és vigasztalónak özvegyen maradt unokatestvérét, Mariskát. „Csúnya, esetlen, bikkfanyelvű”²⁶ asszonyként él fiatalkori emlékeiben, aki annak idején nagyon ragaszkodott hozzá. Sikerül rávennie, hogy költözzék hozzájuk. Mariska megérkezése konfliktusteremtő eseménnyé válik: „A beteg asszony iszonyodva figyelte meg, hogy barátnője nemcsak megszépült, meghízott, de affektálni is megtanult”²⁷. Ráadásul férje is szemet vet rá: „Egy pillantással végigmustrálta az új asszonyt, s meglegedés terült el arcán, amit a beteg jól látott. – Ugye gusztsodra való? – mondta a pillantásával az urának. Nem olyan keszegsovány, mint én. Ezen van mit fogni.” Béresné mindezt látva teljesen magába roskad: „Most már bizonyos volt benne, hogy meghal. És ő maga hozta el magának a hóhért.”²⁸ A novellán végigvonul a csontsovány, holtápadt, kedvetlen és hallgatag asszony és az ereje teljében (jó húsban) lévő, kedves, beszédes és kacér özvegy ellentétpárja. A férj egyre gyakrabban és egyre nyíltabban legyeskedik körülötte, s férfivágyainak egyre kevésbé tud parancsolni. A haldokló Béresné ezért határozza el, hogy megmérgezi őket és magát is. Móricz a naturalizmus esztétikájának eleget téve sűríti egy helyre és egy időbe, helyezi zavarba ejtő szomszédságba az érzéki gyönyör pillanatait és a haldoklás kínjait, a lassacskán kihúnyó és az erejében tobzódó életet. És itt válik témánk szempontjából izgalmassá a történet. A novellában két vacsorázási jelenet szerepel. Az első vacsorát (túrós-tejfeles restderelyét) a frissen érkezett Mariska készíti el mézes-mázos szavak kíséretében. A férfi habzsolva fogyasztja el: „A gazda nem tudott eléggé jóllakni az étellel. Már egészen el volt szokva a rendesen főtt ételektől.”²⁹ Maga is érzi a helyzet kínosságát, ezért egy bókka próbálja azt oldani: „Hanem hát... a mán igaz... hogy olyan rezsderejét senki se tud csinálni, mint az én feleségem... Aztat nem kell rágni se... csak behányja az ember... osztán egy-kettő, megy lefele... – és nevetett hozzá, összenevettek az új asszonnyal.”³⁰ Béresné átlát a szitán, s épp e mondatok hatására érik meg benne az elhatározás: „Megétetek benneteket.”³¹ A második vacsorát, szintén derejét, már ő készíti, s ehhez utolsó csepp erejét is össze kell gyűjtenie („Mintha sírból kelt volna fel.”³² – olvassuk.) A holteleven Béresné nagy fájdalmak

²⁵ MÓRICZ Zsigmond: *VégvacSORA*. In: uó: *Elbeszélések I.* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1973, 538.

²⁶ MÓRICZ Zsigmond: *VégvacSORA*... 540.

²⁷ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 542.

²⁸ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 542.

²⁹ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 543.

³⁰ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 543.

³¹ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 543.

³² MÓRICZ Zsigmond: *VégvacSORA*... 546.

arán főzi ki a derelyét, s amikor egyedül marad a konyhában, megszórja patkányméreggel. Ezzel a férj – előbb idézett – álságos dicséretének szavai vészjósló élt kapnak. Azonban sem a férfi, sem az unokahúg nem eszik az ételből, hanem ő maga fog hozzá, a végkimerülés határán, a tanyáról váratlanul hazaérkező farkaséhes kamasz fiaival együtt a „végvacsorához”.

Móricznak ebben a novellájában – akárcsak a *Tragédiában* – a lakoma kulturálisan kódolt jelentésének szubverzióját figyelhetjük meg: „*A lakoma ünnepi jelentése valami egyetemes dolog: az élet ünnepi győzelmét a halál fölött.* Ebben a vonatkozásban a lakmározás egyenértékű a *fogamzással* és a *születéssel*. A győzedelmes test bekebelezi a legyőzött világot, és *megújul* tőle.”³³ (A kiemelések Bahtyintól származnak.) Ez a folyamat mindkét történetben a visszájára fordul: az élet helyett a halál üli diadalát. S hozzátehetjük, hogy a derű helyett a haraggal párosuló bosszú kíséri az étkezést, a lakmározás nyújtotta öröm helyett pedig kétségbeesett falatozást látunk, melynek a halál kínjai vetnek véget. A szereplők – szimbolikusan – nem tudnak felülkerekedni sem a világon, sem a halálon; mondhatni a halálba eszik magukat. Szemben a *Barbárok* gyilkos juhászaival, akiknek sikerült legyőzniük a(z őket is fenyegető) halált, s akik aztán áldozatuk sírhalmán költik el vacsorájukat. „Mire a hold feljött, akkorra be volt kaparva a vendéglátó gazda fiától és a három kutyájával. Tüzet raktak a sírra ganéból, s megsütötték a szalonnájukat. Jóízűen megvacsoráztak.”³⁴ A Móricz-próza e kétségkívül legkísértetiesebb evési jelenete jelképes érvényű: a juhászok mintha ezzel a hivalkodó tettükkel is azt akarnák demonstrálni, hogy ők kerekedtek felül a halálon; az étel elfogyasztása itt az élet kontinuitását fejezi ki.

Az étel és a test habzsolása

Az evés és az erotika közti párhuzamra már olyan fordulatok, állandósult szókapcsolatok is utalnak, mint pl. *fáj valakire a foga, nincs ínyére* vagy ellenkezőleg *gusztusa szerint való* valaki, *felfalja a szemével*, gondolhatunk továbbá a „zabálnivaló”, a „megeszlek”, illetve a „megkóstollak” kedveskedő vagy éppen kacérkodó-incselkedő hangú használatára is, mint ahogy például az olyan sürgető kijelentésekre is, hogy *ki vagyok rád éhezve*. Ezekben a frazémákban, illetve átvitt értelmű szavakban közös, hogy a test táplálékként jelenik meg bennük, s ily módon az érzéki gyönyör az evés örömeivel kapcsolódik össze.

Michal Ajvaz *Az ingyenség metafizikája*³⁵ című esszéjében a személyiség önazonossága szempontjából veszi szemügyre az evés szexuális vonatkozásait. Mint írja, az evés a radikális Másággal/Másikkal való találkozás aktusa, s mint ilyen egy felettébb intenzív idegenség-tapasztalattal jár együtt. Az én önazonosságát megzavarja, identitásának addigi viszonylagos egységét megrendíti a Más(ik), mely alaktalan káosz formájában, jelszerű közvetítés nélkül hatol belé. Ez ambivalens hatást idéz elő: „Az ízlelési tapasztalatok terén egyrészt a szorongás uralkodik, melyet az identitásunkat létében fenyegető alaktalan más-ság behatolása idéz elő, másrészt egyfajta különös öröm is, mely ezen identitás lerombolá-

³³ BAHTYIN, Mihail: i.m. 350.

³⁴ MÓRICZ Zsigmond: *Barbárok*. In: uő: Elbeszélések III. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1978, 288.

³⁵ AJVAZ, Michal: *Metafizika mlsnosti*. In: uő: Tajemství knihy. Brno, Petrov 1998, 19–27.

sából és az alaktalan Másikkal való azonosulásból ered.”³⁶ Az önmagunk identitásához való ilyenféle kettős viszonyulás okán, folytatja a szerző, az étel és az evés – miként az számos kultúrában megfigyelhető – az erotikus tapasztalatokhoz válik hasonlatossá. Ehhez a gondolatmenethez érdekes adalékul szolgálhat Massimo Montanari egyik észrevétele. Az európai táplálkozás kultúrtörténetével foglalkozó szerző arról tesz említést népszerű könyvében, hogy már a késő középkortól kezdve számos olyan irodalmi mű látott napvilágot, melyben az ételek kifogyhatatlan bőségével kitűnő utópikus országokról történik említés; ennek oka a kor embereinek éhségtől való félelemben keresendő. Ezekben az irodalmi vágyálmokban a nagy mennyiségű étel és a végeláthatatlan lakmározás örömei mellett gyakran a szabad és boldog szexuális élet utáni sóvárgás is megjelenik³⁷. Látható tehát, hogy a *mértéktelen evés* (vágy)képe fokozottan mozgósítja egyéb testi élvezetek szabadabb kiélésének szükségletét is

Azért bocsátottam előre a fenti gondolatokat, hogy egy tágabb, kulturális és antropológiai távlatot nyerhessenek a Móricz-próza azon stílusbeli sajátosságai, melyekkel az alábbiakban foglalkozni kívánok. Nevezetesen az a jelenség, hogy Móricz műveiben az érzéki-erotikus jelentésmozzanatokat, az érzelmi túlfűtöttség kísérte szexuális vágyakat reflektáló hasonlatok vagy lokális metaforák viszonyított/hasonlított eleme meglehetősen gyakorisággal a gasztronómia képzetköréhez kapcsolódik. A másik (teste) iránti vágy sokszor *étvágyként* jelenik meg, s ily módon az evés, a habzsolás, az ízlelés motívumai erotikus konnotációkkal gazdagodnak. Első példáért újfent az *Árvalányokhoz* érdemes fordulni. Miskolcyné, egy vidéki református lelkész szexuálisan kiéhezett felesége a náluk kosztoló fiatal óvónőre, a félénk Irmácskára vet szemet. Amikor egy alkalommal kettesben marad a lánnyal, alig tudja megtartóztatni magát: „A papné fekete szemei ellenségesen villogva faldosták ezt a nyakat, amely kövér volt és zamatos üde (...) Összecsikorgatta a fogait, s szeretett volna beleharapni. Egy harapásra kifalni onnan azt a nagy, nagy finomságot...”³⁸ Ugyanilyen étvágyal mustárgatja Péchy doktor is a mellette ülő özvegyasszonyt a *Kivilágos kivirradtig*-ben: „...mily rendkívül fehér és jó keze van...*az egész nő olyan, mint egy kívánatos falat...* hm, s nem veheti ki a tényérjára...”³⁹ (Kiemelés: B. K.) Ugyanennél az asztalnál ül Pogány Imre is, a házigazda kisebbik lányának udvarlója, hallgatólagos vőlegénye, aki szintén csupán vágyakozhat Annuskája után; érzi, hogy a szülőknél az ő irányában megnyilvánuló faji előítéletei nagyon is masszívak: „Pogány Imre utánanézett a lánynak. Valami fanyarság volt a szája ízében, úgy nézte, *mint valami ízes gyümölcsöt*, amelyik minden pillanatban eltűnik előle...”⁴⁰ (Kiemelés: B. K.) A patikusról, aki a tanító kisasszonynak csapja a szelet, azt jegyzi meg az elbeszélő, hogy „úgy meresztette a szemét, mintha abba akarta volna lenyelni ezt a szép túl nagy lányt...”⁴¹. Kerek Ferkó is űzi a szexuális vágytól feszülő szemmel evés játékát: „Ferkó mohón itta be a lányt (...) Minden

³⁶ AJVAZ, Michal: *Metafizika mlsnosti...* 21.

³⁷ MONTANARI, Massimo: *Hlad a hojnost. Dejiny stravovani v Europě*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2003, 95.

³⁸ MÓRICZ Zsigmond: *Árvalányok...* 12.

³⁹ MÓRICZ Zsigmond: *Kivilágos kivirradtig...* 620.

⁴⁰ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 554.

⁴¹ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 618.

ínye jóízűen telik meg a lánykával.⁴² Amikor végül vágyai egy csókban teljednek be, szinte vámpírként gyűri maga alá Mariskát: „Míg átölelte, hogy a lehetet szinte bele-törte, egyben *kiszivta belőle* valójában magát az *életet*.”⁴³

Evés és nemzeti karakter

Az ételek bizonyos fajtái, elkészítésük és elfogyasztásuk sajátos módja a nemzeti identitás fontos alkotóeleme, melyek segítségével népek és népcsoportok különböztetik meg magukat más, idegen népcsoportoktól, nemzetektől; de ugyanez lehet az alapja egyes nemzeti sztereotípiák, toposzok kialakulásának is⁴⁴. Így válhatott a gabona, a szőlő (bor) és az oliva az ókori rómaiak, a hús, a tej és a sör pedig a kelta és germán lakosság nemzeti szimbólumává, s így jöhettek létre olyan, gyakran negatív konnotációkat hordozó nemzet-karakterológiák is, mint a részeges német vagy a spagettizabáló olasz alakja. Mindez része a nemzet kulturális emlékezetének, mely elsősorban az irodalomban és a folklórban őrződött meg és hagyományozódott tovább.

Móricz ebédjei és vacsorái kiváló forrásul szolgálhatnak egy ilyen irányú, alapvetően nem irodalmi, hanem kultúrantropológiai kutatásnak. Ennek elemzésébe nem bocsátkoznék bele, átengedem ezt e tudományterület művelőinek. Esszém befejezéséért csupán két olyan szöveghelyre hívnám fel a figyelmet, melyben a narrátor, illetve egy szereplő azt fejtegeti, mit is jelent az evés a magyar ember számára. Elsőként a már egyszer „megszó-laltatott” Szalay Pétert idézném: „Mert az már maga vallás – mondta emelt hangon – ahogy a magyar ember a szép fehér abrosszal leterített asztalhoz ül, és áhítattal meg teszi azt a jó sárga tyúklevest, avval a jó mennyei ízű csigatésztával, s utána azt a felséges kolozsvári káposztát és a rózsapiros csörögét, és issza azt a jó meszes kellemes szilágysági bort, és szíjja a pompás tajtékpipából s jóízű dohányfüstöt, s azt kifűjja, és nagyokat böfög!”⁴⁵ A nemzetiként felfogott étkezési szokások dicsérete a vallás profanizálását vonja maga után, nem sokkal később is folytatódik ez a tendencia, amikor e kiváló asztali szónok újfent magához ragadja a szót, s az utolsó vacsora, illetve a kánai menyegző deszakralizáló értelmezésébe fog: „Igen, a Jézus is jelen volt a kánai menyegzőn. – Nagyon helyes – kiáltotta Szalay Péter –, és azért lett ő isten: mert ember volt! ...Megtörte a kenyeret, és adá az ő tanítványainak, és ekkor vette a poharat, és azt mondta: ez az én testem és ez az én vérem! Bizonyos jelen volt a kánai menyegzőn, és megszorította a bort az emberek öröme: és ez barátom, ez egy nagy isteni cselekedet volt.”⁴⁶ A második idézet a *Forró mező*kől való. A Hungária (!) vendéglő kertjében vacsoráló vidéki kereskedők és kupecsek láttán ekképpen vélekedik az elbeszélő a magyarok táplálkozáskultúrájáról: „Bő vacsorákat ettek, mert a magyar ember elsősorban enni szeret. Évszázados tradíció nálunk a nagy evés. Ha egy népréteg vagyonilag vagy kultúrában emelkedik, elsősorban evésre fordít gondot. Ezek a kereskedők és kupecsek, akik nagyrészt igen szegény családból származtak, oly elkeseredetten fogyasztották a sertés-, marha-, borjúszeleteket, mintha generációk

⁴² MÓRICZ Zsigmond: *Kerek Ferkó*... 608.

⁴³ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 696.

⁴⁴ MONTANARI, Massimo: *Hlad a hojnost*... 13–14., 109–115.

⁴⁵ MÓRICZ Zsigmond: *Kivilágos kivirradtig*... 554.

⁴⁶ MÓRICZ Zsigmond: Uo. 555.

kopplását akarták volna enyhíteni. *Az étlap maga már egész novella volt, tizenöt-husz ételfajta rajta s a konyhában a kövér szakács folyton fente a kését, mert szakadtalanul húst kellett szeletelnie.*⁴⁷ (Kiemelés: B. K.) E kereskedőkben a kisjánosok, kopjásistvánok magatartására ismerünk, a másik kiemelés viszont már a móríci irodalmi gasztronómia olyan tartományai felé mutat, amelynek felderítését ezúttal el kell halasztanunk.

---

⁴⁷ MÓRICZ Zsigmond: *Forró mezők...* 214–215.